

RETARDACIJA SOFOKLIO TRAGEDIJOSE

Jonas DUMČIUS

Retardacija buvo viena iš antikinės poezijos techninių priemonių. Ji ypač dažnai pasitaiko Homero epuose. Norėdamas labiau įtempti skaitytojų dėmesį, poetas vietomis sulėtina įsibėgėjusį veiksmą, kad skaitytojas tarsi imtų nekantrauti, kaip čia reikalai klostysis toliau. Plačios apimties epai tokioms retardacijoms kaip tik labai tinkami. Tragedijos retardacijoms mažiau tinkamos. Mat, jos neilgos, veiksmas eina palyginti greitai, dažnai audringai, tad uždelsimai, veiksmo sulėtinimai, atrodo, čia neturėtų pasitaikyti. Vis dėlto kai kurie didieji antikos tragedijų rašytojai nevengdavo pasinaudoti retardacija kaip tam tikra dramatinės technikos priemone. Antai Sofoklis, kurio dramatinės technikos meistriškumu gėrėjosi Getė, labai vykusiai vartoja retardacijas. Bet čia kyla klausimas: ar kiekvieną veiksmo sulėtinimą, uždelsimą ir pan. galima vadinti retardacija? Pvz., dažnai po aktoriaus ir choro lyrinio ar dramatinio dialogo, vadinamo komu (gr. *kommós*), eina jambinis dialogas, kurio turinys maždaug atitinka arba beveik dubliuoja ką tik pasibaigusią lyrinę partiją. Sakykim, Eschilo „Agamemnono“ Kasandra po įspūdingo komo jambiais išdėsto tai, ką buvo pasakiusi ką tik kliedėdama. Šitoks dubliavimas nevadintinas retardacija, nors faktinai čia yra uždelsimas. Mat, čia greičiausiai bus primityviosios tragedijos struktūros liekana. Juk tragedija kilo iš chorinės lyrikos. Galimas daiktas, kad po choro dainos pirmą kartą tragedijoje eidavo monologas, kuriame vienas aktorius išdėstydamas tai, kas buvo ką tik dainuota, o gal dialogas tarp choro ir aktoriaus: choras klausdavo, aktorius jam atsakydavo (todėl jis ir buvo vadinamas „hypokrites“, t. y. atsakinėtojas). Tur būt, tokiu būdu atsirado ką tik minėta graikų tragedijos struktūros ypatybė po komo leisti jambiais pakartoti šios lyrinės dalies turinį. Toks kartojimas graikams neatrodė retardacija, todėl ir mūsų laikais čia neįžiūrima retardacijos. Negalime laikyti retardacija ir užbaigiamųjų komų-raudų po tragiško įvykio: tos raudos mums atrodo per daug išstętos, nereikalingos, bet graikams jos, matyt, nenusibosdavo, nes jie buvo pripratę tragedijoje matyti didelę dozę chorinės lyrikos. Be to, tose užbaigiamose lyrinėse dalyse yra gražių minčių, daug poezijos — daug vaidybos, gestikuliacijos (juk tai buvo daina ir šokis!), kurią publika mėgo.

Todėl retardacijomis šiandien vadinami tik veiksmo uždelsimai, kuriuos sugalvojo pats poetas ir kurių nereikalavo tradicijos. Taigi retardacija yra viena iš dramatinės technikos priemonių. Pažiūrėkime, kur ir kaip Sofoklis ja pasinaudojo.

Šiandien poetui retardacija yra ne šiaip sau dramatinės technikos priemonė: jis ją naudoja dramos — tiek visos, tiek ir paskirų jos dalių — kompozicijai. Imkime „Ajantą“. Šis herojus, negavęs Achilo ginklų, nusižudė auštant. Vėliau mitas keitėsi: Ajantas įsiuto ant Atridų, išprotėjo, išžudė kaimenę ir pagaliau pats nusižudė. Abiem atvejais herojus mirė rytą auštant. Sofoklis herojaus nusižudymą iš ryto nukelia į vėlesnį dienos metą. Ši didžiulė retardacija virto visos dramos pagrindu. Prieš auštant, herojus ryžtasi nusižudyti. Sugulovė Tekmesė veltui jį mėgina perkalbėti. Niekais nueina ir Ajanto karių pastangos — jos tik retardoja herojaus mirtį. Pagaliau situacija, atrodo, radikaliai pasikeičia: Ajantas ilgu monologu (646 ir toliau) pasisako nutaręs nebesižudyti. Choras nerteria džiaugsmu. Deja, neilgam. Po lyrinio monologo herojus griūva ant žemės įsmeigto kardo.

Tuo būdu „Ajanto“ tragedija remiasi retardacija. Ši didžioji retardacija susideda iš daugelio mažesnių: ilgo herojaus krintimosi, troškimo mirti, Tekmesės, vėliau choro ramino, apgaulingo monologo, džiaugsmingos choro dainos. To negana, retardacijos nesibaigia. Prieš herojui nusižudant, atvyksta Teukras su žinia — ne pats Teukras, nes pasiuntinys retardoja ir jo atvykimą! Be to, atvykęs (719 ir toliau) Teukro pasiuntinys iš karto pasakoja apie Teukrą, tik vėliau užsimena apie Ajantą ir tada dramatišku dialogu palaipsniui išdėsto visą herojaus situacijos pavojingumą. Bet šitoje retarduotoje scenoje matome ir visai priešingą reiškinį — *a k c e l e r a c i j ą*. Kadangi Teukrą nuolat trukdo įpykę už kaimenės išžudymą achajai, tai siunčiamas žmogus, kuris anksčiau praneštų žinių, negu Teukras spės atvykti, vadinasi, čia pagreitinamas pranešimas apie pavojus, gresiančius Ajantui. Taip Sofoklis toje pačioje neilgoje scenoje įspūdingai supynė į vieną du visai priešingus reiškinius! Akceleracija neapsiriboja tik žinios pagreitinimu: sužinojęs apie pavojų, choras skubiai išsišaukia Tekmesę (784 ir toliau), kad ir ji greičiau sužinotų. Išgirdusi baisią naujieną, jinai pati pagreitina choro išsiuntimą ieškoti išėjusio žudyti Ajanto (803 ir toliau).

Kai choras ir Tekmesė išvyksta, dabar pamatome Ajantą. Jo ilgas atsisveikinimo monologas taip pat retardacija. Pagaliau herojus nusižudo. Kūno suradimas, Teukro atvykimas — vėl retardacijos.

Atvykusio Teukro raudą jau negalime laikyti retardacija, nes tokios raudos buvo sudedamoji tragedijos dalis, gal būt, jau nuo pat jos susikūrimo. Bet sekantis agonas tarp Teukro, iš vienos pusės, ir Menelajo bei Agamemnono, iš kitos, jau vėl yra retardacija, trukdanti raudoms.

Jinai sudaro antrąją tragedijos dalį. Tuo būdu ir pirmoji, ir antroji šios dvilypės tragedijos dalis remiasi retardacijomis.

Gražių retardacijos (ir akceleracijos) pavyzdžių randame „Trachinietėse“. Kompozicijos atžvilgiu ši tragedija panaši į „Ajantą“, nes taip pat dvilypė. Bet „Ajanto“ antroji dalis nėra būtina pirmajai — ji tik priedas. „Trachiniečių“ abi dalys organiškai sujungtos — be pirmosios dalies negalėtų būti ir antrosios, ir priešingai. Dejaniros tragedija sudaro retardaciją Heraklio mirčiai. Kadangi Sofoklis radikalčiai pakeitė tradicinį herojės charakterį, tai retardacija išėjo ilgesnė ir įspūdingesnė. Toje didžiojoje retardacijoje matome keletą trumpesnių retardacijų. Taigi dvilypė scena, kurioje pranešama apie Heraklio grįžimą, yra retardacija (180 ir toliau), o kartu akceleracija. Mat, žmogus, kuris, sužinojęs iš Licho apie greitą Heraklio grįžimą, nieko nelaukęs, tuoj bėga apie tai pranešti Dejanirai, pagreitina veiksmą. Bet tuo savo pagreigtintu pranešimu jis uždelsia Licho atvykimą, vadinasi, kartu ir retardoja veiksmą. Šis retardacijos ir akceleracijos sujungimas primena ką tik apžvelgtą „Ajanto“ panašią sceną. Dar nespėjus pasibaigti šiai scenai, prasideda kita dvilypė, retarduota scena (335 ir toliau): žmogus, kuris buvo pranešęs apie Heraklio grįžimą, vėl atbėgo pas Dejanirą perspėti, kad Lichas pamelavo. Taigi čia turime akceleraciją, bet kartu ir retardaciją, nes praeina nemaža laiko, kol Dejanira priverčia Lichą pasakyti tiesą. Mat, Lichas, bijodamas užgauti Heraklio žmonos širdį, iš karto nenori prisipažinti melavęs — jis mėgina išsisukti ir, tik Dejaniros įtikinančios kalbos paveiktas, galų gale atvirai pasako, kaip yra iš tikrųjų; Licho delsimas, išsisukinėjimas ir ilgas Dejaniros įkalbinėjimas dar labiau retardoja šią sceną.

Retardacija galima pavadinti ir trečiąją šios tragedijos atvejį — paties Heraklio galutinį sugrįžimą. Ir šiuo kartu turime dvilypę sceną: pirmiausia sūnus Hilas, dar prologe motinos išsiųstas ieškoti tėvo, sugrįžta ir praneša (734 ir toliau) baisią žinią, kaip Dejaniros nusiųstoji dovana pradėjo graužti Heraklio kūną; vėliau pamatome atnešant jau vos gyvą Heraklį (962 ir toliau). Bet šis atvejis nuo anų dviejų anksčiau aptartųjų skiriasi tuo, kad antroji grįžimo dalis gerokai suvėlinta (retarduota). Tarpe šių dviejų scenų Hilas iškoneveikia savo motiną, šioji nusižudo, auklė plačiai papasakoja jos mirtį, ir tik tada choras perspėja, kad jau atvyksta procesija su ligoniu herojumi. Ši pastaroji retardacija dar labiau sukelia publikos susidomėjimą būsimuoju baisiu įvykiu, negu anos dvi retardacijos, nes čia ligos žiaurumas parodytas akivaizdžiai.

Tuo būdu, „Trachinietėse“, neskaitant pagrindinės didžiosios retardacijos, turime net tris trumpas dvilypes retardacijos scenas. Be to, reikia pažymėti dar vieną akceleracijos atvejį: kai choras Dejanirai pataria išmėginti tariamą meilės vaistą (592 — eil.), o ši su tuo sutinka, pasirodo Lichas (598-9) ir paragina greičiau įteikti dovaną, kurią jis tuojau

turjs nešti, nes jau esąs per ilgai užtrukęs. Sis pagreitinimas sumaišo Dejaniros planus, ir jinai, nebeturėdama laiko patikrinti Neso kraujo veiksmingumą, skubiai įduoda Herakliui dovaną. Ši akceleracija atrodo labai natūrali, bet ji buvo poetui reikalinga, kad neleistų Dejanirai apsigalvoti ir, gal būt, sutrukdyti įvykių eigą.

Ne mažiau retardacijų yra „Antigonėje“. Kompozicijos atžvilgiu beveik būtų galima sakyti, jog visa ši drama pagrįsta retardacijomis. Juk ši tragedija galėtų būti visai trumpa. Antigonė sugaunama, nuteisiama, ir nuosprendis čia pat įvykdomas. Sofoklis retardacijų pagalba iš to įvykio sukūrė vieną iš meistriškiausių visos antikos veikalų. Antigonei ginti jis įvedė Ismenę, Hemoną, net žynį Teiresiją — ne be reikalo Kreontas nusiskundė, kad visi į jį šauna tarsi į kokį taikinį, net jo paties giminaičiai, net žynys! (1033 ir toliau).

Tad pažiūrėkime į šios tragedijos retardacijas. Pirmąją iš jų sudaro dvigubas Poliniko palaidojimas. Iš tikrųjų būtų užtekę vieno palaidojimo, sargybiniai galėjo Antigonę suimti ir pirmą kartą laidojant. Todėl iškilo problema: kodėl Sofoklis nepasitenkino vienu savo herojaus palaidojimu? Atsirado visokių hipotezių, o vienas filologas — Drachmanas¹ net ėmė įrodinėti, kad Sofoklis, berašydamas savo „Antigonę“, pakeitė pirmąją dramos planą, ir dėl to pasiliko tragedijoje senasis Poliniko palaidojimas greta naujojo! T. fon Vilamovicą² teisingai sukritikavo šią naivią hipotezę ir įrodė, kad poetas, norėdamas padaryti publikai kuo didesnę įspūdį, sukūrė dvilypį Poliniko palaidojimą. Iš tikrųjų ši retardacija, susidedanti iš dviejų laidojimo scenų, turi tokį patį meninį tikslą, kaip ir kitos retardacijos — ji panašiai sukurta, kaip ir mūsų jau minėtosios „Ajanto“ ir „Trachiniečių“ dvilypės retardacinės scenos. Šioje dvilypėje laidojimo scenoje matome dar kitą retardaciją, tikriau sakant, mėginimą retarduoti: tai nevykęs sargybinio bandymas išsisukti (223 ir toliau). Jausdamasis kaltu, šis žmogelis visaip suka liežuviu, delsia pasakyti baisią žinią, ir, tik Kreontui griežtai pareikalavus, pagaliau išdėsto visą reikalą. Ši retardacija trumpa, tačiau įdomi ir labai suprantama; mėginimas kaip nors išsisukti ir nesugebėjimas pagrįsti tą savo delsimą psichologiškai pateisinamas, jis sudaro komišką įspūdį ir tuo pačiu Sofoklio taip mėgstamą kontrastą tuoju sužinosimam įvykiui. Bet sargybinis, pasakęs tiesą, vis nesiliauja tuščiai plepėjęs. Kreontas yra privers-tas jį stačiai išvaryti, griežtai pagrasinęs. Išeidamas plepys pasigiria pabėgsiąs (326 ir toliau), daugiau Kreontas jo nebepamatysiąs. Taigi ir sargybinio scenos pabaiga yra retardacija, lygiai komiška, kaip ir jos pradžia.

¹ Hermes XLIII 67522 ir XLIV, 628 ir sek.

² Tycho v. Wilamowitz, Die dramatische Technik des Sophokles, Berlin, 1916, S. 43 ff.

Kai kurie Vakarų filologai padarė išvadą, kad sekantis choro stasimas (332 ir toliau) yra komiškas (vieni visą stasimą laiko komišku, o kiti — tik jo pabaigą). Man jų argumentai neprieinami, bet, vis dėlto, sunku įsivaizduoti, kad choro stasimas, kuriame taip išaukstinama žmogaus didybė, galėtų būti komiškas. Tada išeitų, kad visa šita tragedijos dalis, susidedanti iš ilgos scenos ir dar stasimo, yra komiška! Bet juk ir pati sargybinio scena ne visa komiška: komiški tik jo išsisukinėjimai ir paskutiniai žodžiai, jie sudaro kontrastą žinios apie palaidojimą tragiškumui. Po choro stasimo tas pats sargybinis atveda Antigoną; čia jo kalba truputį komiška, bet negalima visos scenos laikyti komiška: ir čia, panašiai kaip prieš choro dainą, plepio komiškumas sudaro kontrastą situacijos tragiškumui.

Sekantis Antigonės ir Kreonto agonas taip pat retardacinio pobūdžio: Kreontas galėjo nesileist į ginčus, padaryt nuosprendį ir viską baigti. Užtat Sofoklis norėjo duoti savo teatro publikai įdomų idėjų konfliktą, o kartu akivaizdžiai atskleisti šių dviejų priešininkų charakterį. To negana. Poetas į šią retardaciją įterpė kitą — Ismenės sceną, kuri sulėtina veiksmą ir savo kontrastu labiau išryškina Antigonės ryžtingumą. Hemono ir Kreonto retardacinis dialogas jau kitokio pobūdžio; jis parodo, kaip sūnus, norėdamas išgelbėti savo mylimąją, griebiasi melagingų argumentų, kad tik paveiktų tėvą. Bet šis pastarasis greitai permato Hemono tikruosius tikslus, jį demaskuoja ir pagaliau priverčia, kad ir netiesiog, bet vis tik prisipažinti, kad jam rūpi ne tėvo gerovė, kaip jis stengiasi įrodyti, o Antigonės išlikimas.

Po šios, mandagiai prasidėjusios, bet audringai pasibaigusios scenos ir choro dainos apie Eroto galybę, matome vėl retardacinę sceną: Antigonės ir choro komą, o vėliau jambinę dalį (805 ir toliau). Vedama mirti, herojė rauda; kai choras, iš pradžių palankus, vėliau prikiša jai nesiskaitymą su valdžia, Antigonė užsigauna ir tuo dar labiau nuteikia chorą prieš save. Netekusi net choro paramos, herojė pasijunta vieniša, visų apleista; tada jos širdyje bent akimirksniai kyla abejonė įvykdyto žygdarbio teisingumu: jinai ima teisintis, kodėl palaidojo savo brolių (905 ir toliau). Bet neilgam: teisinimasis nutraukiamas ir kalba užbaigiama atsargiu teigimu, jog ji pasielgė teisėtai (924 ir toliau). Kreontas nekantraudamas laukia, kol tarnai išves Antigoną ir užbaigs šią retardaciją; pagaliau net du kartus jis įsako paskubinti herojės išvedimą. Vadinasi, net pats scenos dalyvis čia mato retardaciją ir nori ją nutraukti akceleraciniu įsakymu!

Dėl šios scenos filologų tarpe kilo dideli ginčai. Daugumai Antigonės rauda atrodo nepritinkanti, neherojiška. T. fon Vilamovicas³ lyg ir išsprendė problemą, įrodydamas, kad Sofoklis atskiras scenas traktavo

³ loco citato.

kaip savarankiškas, ir dėl to atsirado visoki herojų charakterių nelygumai: čia herojė atlieka žygdarbį, čia vėl rauda lyg maža mergaitė. Šiandie T. fon Vilamovico nuomonė jau atmesta, ir daug kas Sofoklį laiko puikiu charakterių piešėju⁴, todėl ir įvairius herojų charakterio nelygumus verčiau aiškina situacijos įvairavimais, ar kaip nors kitaip. Iš tikrųjų, nereikia stebėtis, kad vedama mirti herojė elgiasi kiek kitaip, negu ji elgėsi tada, kai atliko savo žygdarbį ir jį teisino valdovo akivaizdoje. Sofoklis šioje retardacinėje scenoje kaip tik norėjo pavaizduoti visą herojės situacijos tragiškumą, todėl jis ją parodė tokią vienišą, bejėgę, net pradedančią abejoti savo žygdarbio teisėtumu⁵.

Sekanti Teiresijo scena (988 ir toliau) nebūtų retardacinė, jei Kreontas būtų tuoju patikėjęs žinio žodžiais. Bet kadangi valdovas, būdamas įsitikinęs savo teisėtumu, iš karto negali įsivaizduoti, kad dievai, miesto — valstybės globėjai, stovėtų tėvynės priešų pusėje, tai čia ir įvyksta įdomi retardacija, gerai psichologiškai pagrįsta. Sutinkamai su Kreonto charakteriu ši scena iš ramios greitai virsta audringa, ją užbaigia choras, svariais žodžiais davęs suprasti, kad žynys dar niekada nėra suklydęs, vadinasi, juo reikia tikėti. Tada Kreontas, įsitikinęs savo klaida, išsiskubina su visais tarnais į Antigonės kapą (1108 ir toliau) — taip retardacija virsta akceleracija!

Toliau ši tragedija baigiasi visoms panašioms tragedijoms būdingu komu ir raudomis, kurių jau negalima laikyti retardacija.

Pereikime prie garsiausios Sofoklio tragedijos — „Edipo karaliaus“. Kaip „Antigonė“, taip ir ši drama dažnai remiasi retardacijomis. Be jų tragedija būtų galėjusi greitai pasibaigti: žynys būtų pasakęs, kas yra karaliaus Lajo žudikas, ir klausimas būtų išsisprendęs. Bet poetas nuo Teiresijo scenos ir pradeda retardacijas. Užuoat leidęs žyniui tuoju pat pasakyti tiesą, jis padaro Teiresiją geru žmogumi, nenorinčiu Edipui užduoti širdį, todėl visokiais būdais išsisukinėjančiu. Šis nenoras pasakyti tiesą kaip tik pradeda erzinti valdovą, kuris yra įpratęs, kad jo pavaldiniai paklustų jo valiai. Užpykęs Edipas ima nebesivaldyti, užgaulioti akląjį žynį. Įsiseidęs Teiresijas išdrožia į akis Edipui visą tiesą. Bet negi valdovas tikės tuo, ką pasakė supykęs žynys! Tuo būdu šis Teiresijo delsimas (retardacija) sukelia visą eilę retardacijų. Pirmiausia Edipui kyla mintis, jog Kreontas, norėdamas užimti sostą, papirko žynį, kad tas

⁴ Kirkwood, A study of Sophoclean Drama, N. York, 1957 (passim).

⁵ Be reikalo M. Polencas (M. Pohlenz, Die griechische Tragödie, Erläuterungen, Leipzig, 1930, S. 53 f.) nenori tikėti, kad Antigonė, vedama mirti, susvyravo savo žygdarbio teisėtumu. Matyt, ir jam svyravimas atrodo herojėi nepritinkantis dalykas; be to, jis labai iškritikuoja 905—912 eilutes, kuriose kaip tik pasireiškia herojės abejojimas savo teisėtumu. Bet juk ir tas Antigonės suabejojimas yra gerai psichologiškai pateisinamas, ir tos eilutės dėl savo primityvių minčių visiškai tinka kaip tik primityviai herojės ideologijai. Jeigu minėtų eilučių mintys imtos iš Herodoto, tai dar nereikia, kad jos netinka šiai situacijai.

paskelbtų Edipą žudiku. Edipo užsipuolimas ant Kreonto ir yra Teiresijo retardacijos pasėka. Įsikišusi į Edipo—Kreonto vaidą, Jokastė, atrodo, pašalina šias retardacijas ir savo lemtingu žodžiu „kryžkelė“ pasako Edipui, kur reikia ieškoti Lajo žudiko. Bet poetas įterpia naują retardaciją: Edipas stengiasi užsikabinti už mažiausios vilties, ir, kadangi iš Lajo žudynių yra išlikęs vienas žmogus, tai reikia jį pakviesti — gal jo parodymai išgelbės neviltyje skęstantį valdovą. Ir štai netikėtai Edipui nušvinta nauja viltis: Kreonto pasiuntinys praneša, jog mirė Polibas. Taigi ne Edipas jį nužudė! Tačiau liko Polibo žmona, tariamoji Edipo motina, kurią dar kartais gali vesti sūnus. Korintietis, atnešęs naują retardaciją, greitai ją vėl panaikina. Mat, jisai Edipui paaiškina, kad Polibas jam ne tėvas, o Meropė — ne motina! Dabar laukiama atvykstant piemenio, kuris turės viską išaiškinti. Jokastė, supratusi, kad Edipas jos tikras sūnus, dar mėgina beviltiškai sutrukdyti Edipui sužinoti tiesą — Edipas neperkalbamas. Nepavykus šiai tragiškai Jokastės retardacijai, veiksmas eina tolyn tiesia linija. Vis dėlto, poetas ir čia įterpė mažutę retardaciją, kai atvykęs laukiamasis piemuos iš baimės mėgina Edipui nesakyti tiesos. Šis retardacijos mėginimas tuojau baigiasi, ir tragedija greitai pasiekia katastrofą.

Ne mažiau įdomias retardacijas randame „Elektroje“. Retardacijos prasideda, galima sakyti, jau prologo pabaigoje, kai Orestas, išgirdęs rūmuose raudą, spėja, ar tik čia nebus Elektros balsas; jis norėtų palaukti, kol išeis raudančioji mergina (iš tikrųjų čia buvo Elektra, atpažinimas būtų įvykęs čia pat!), bet pedagogas jį sudraudžia ir paragina pirmiausia nuvykti prie Agamemnono kapo ir jam sudėti aukas (82 ir toliau). Toliau eina Elektros dialogas su atėjusiu raminti choru (iš pradžių — lyrinė partija — komas, o paskui jambinis pašnekesys). Po šio dialogo ateina Chrisotemidė, ir prasideda retardacinė scena (328 ir toliau). Kaip „Antigonėje“, taip ir čia abi seserys aštriame dialoge parodo savo charakterių priešingumą, bet skirtingai nuo „Antigonės“ ginčas nesibaigia susipykimu, o beveik susitaikymu, nes Chrisotemidė pasižada Klitemnestros įduotų aukų nesudėti ant Agamemnono kapo. Po choro dainos eina kita retardacinė scena — Elektros ir Klitemnestros agonas (516 ir toliau). Tai primena Antigonės — Kreonto agoną, bet padėtis čia kitokia: Elektra lengvai sukritikuoja Klitemnestros pasiteisinamuosius argumentus, tačiau ir ji pati yra priversta prisipažinti, jog elgiasi su savo motina nepagarbiai. Eschilas ir Euripidas per daug nenudelsė brolio atpažinimo, o Sofoklis stengiasi kuo ilgiausiai jį retarduoti. Dėl to anų tragikų kūryboje atpažinimas įvyksta prieš pranešant apie tariamą Oresto mirtį, o Sofoklis jį nukelia po šito pranešimo. Tuo būdu ir ilgas, meistriškai sukurtas „pedagogo“ pasakojimas apie tariamą Oresto žuvimą Delfų sporto žaidimuose pavirsta dar viena retardacine scena. Su „pedagogo“ pasakojimu retardacija nesibaigia, ją tęsia Klitemnestros ginčas su Elektra, kurį užbaigia griežtas motinos įsakymas liautis, ir

Elektros — choro komas. Šią ilgą retardaciją, atrodo, turėtų užbaigti linksma Chrisotemidė, atbėgusi pasakyti, kad ant Agamemnono kapo jinai rado šviežiai nulietas aukas ir garbanų kuokštą (371 ir toliau). Sofoklis ir šitą Chrisotemidės atneštą žinią retardoja: iš pradžių Chrisotemidė pasako pranešanti linksmą naujieną, ir, tik Elektros klausinėjama, pamažu atskleidžia savo džiaugsmo priežastį: aukas ant kapo galėjo padėti ne kas kitas, kaip tik Orestas. Elektrai sukritikavus sesers argumentus, retardacija vyksta toliau (947 ir toliau). Elektra pati ryžtasi nužudyti savo priešus ir prašo sesers pagalbos. Dabar kyla tarp seserų aštrus ginčas, panašus į Antigonės ginčą su seseria. Atpažinimas tiek retarduojamas, kad nežinia, ar jis iš viso kada nors įvyks. Bet po choro dainos atvyksta Orestas su urna, kurioje esą Oresto pelenai (1098 ir toliau). Retardacija turėtų greitai baigtis, bet poetas, norėdamas padaryti publikai kuo didžiausią įspūdį, ir čia labai vykusiai tęsia retardaciją; tik chorui suminėjus Elektros vardą, prasideda atpažinimas (1173 ir toliau). Orestas pamato, kad prieš jį stovi Elektra, bet šioji dar nežino, kad čia seniai jos išsiilgtas brolis. Kai Orestas, norėdamas būti atpažintas, liepia mesti urną su pelenais, scena virsta patetiška: Elektra, įsitikinusi, kad urnoje jos brolio pelenai, maldauja palikti jai urną, kad galėtų ją palaidoti, ir netiki, kad Orestas gyvas (1209 ir toliau). Tik po naujos dramatiškos retardacijos Orestui pavyksta įrodyti, kad jis yra tikrai Orestas. Šitaip sudramatintų retardacijų mes veltui ieškotume ne tik Eschilo, bet ir Euripido dramose. Šis pastarasis taip pat retardoja Oresto atpažinimą, bet, vis dėlto, ne tiek, kaip Sofoklis. Pvz., kai Elektra sukritikuoja senio pateiktus atpažinimo argumentus, tuoj pat įvyksta atpažinimas (apžiūrėjęs Orestą, iš rando senis supranta, kad čia tikrai Agamemnono sūnus), o Sofoklis atpažinimą nukelia daug toliau⁶.

Visai natūralu, kad šitaip atidėliotas atpažinimas yra lydimas ilgos džiaugsmo scenos, susidedančios, kaip įprasta, iš dviejų dalių — lyrinio komo ir jambinės dalies (1227 ir toliau). Ši scena retardoja veiksmą — būsimąjį motinos ir Egisto nužudymą. Netekęs kantrybės, „pedagogas“ gana smarkiais žodžiais įsako baigti šią retardaciją (1326 ir toliau — tai gražus retardacijos pavyzdys). Delsimas, atrodo, baigėsi, bet Elektra sukelia naują retardaciją: sužinojusi, kad „pedagogas“ yra tas pats žmogus, kuriam Agamemnono žudynių metu ji buvo atidavusi išgelbėt mažą Orestą, jinai nesitveria džiaugsmu ir vėl trukdo ruošiamą darbą. „Pe-

⁶ F. Solmsen, *Electra and Orestes. Three recognitions in Greek Tragedy*. Amsterdam, 1967, (man prieinama tik šio veikalo recenzija „Deutsche Literaturzeitung“, 1969, p. 116—119) plačiai nušviečia atpažinimo retardacijas Euripido „Elektroje“, bet, sprendžiant iš recenzijos, atrodo, nepakankamai iškelia Sofoklio retardacijų rafinuotumą. Iš šitokių retardacijų reikėtų padaryti išvadą (F. Solmsen, atrodo, taip ir daro), kad Sofoklio „Elektra“ buvo vėliau parašyta, negu Euripido.

dagogas“ yra priverstas vėl išbarti brolių ir seserį (1364 ir toliau), kad nepraleistų tokios brangios progos. Tada susizgrimba Orestas ir skubiai įeina su Piladu į vidų (tai nauja akceleracija). Klitemnestrą žudant, retardacija visai trumpa. Kiek ilgiau delsiama su Egistu, bet ir čia retardacija visai neilga. Atėjus lemiamam momentui, retardacijos darosi nereikalingos.

Jeigu kiti Sofoklio veikalai daugiau ar mažiau remiasi retardacija, kaip svarbia kompozicijos priemone, tai „Filoktetą“ beveik galėtume pavadinti ištisa retardacijų serija. Šioje tragedijoje retardacijos pasibaigia tik epilogu, kur pasirodo Heraklis. Tragedijos pradžioje retardacijų lyg ir nėra, nors situacija išdėstoma plačiai, bet toks platumas reikalingas ir psichologiškai pagrįstas. Juk Odisejui reikia įkalbėti Neoptolemą, kad jis sutiktų meluoti ir apgauti Filoktetą; žiūrovus tenka supažindinti su Filokteto vargingu gyvenimu ir pan. Ilgoji apgaudinėjimo scena jau labai panaši į retardaciją, bet visiškai suprantama. Mat, Neoptolemas turi įsigyti visišką Filokteto pasitikėjimą, todėl jis kalba plačiai, neskubėdamas, nupasakoja ligoniui žymiųjų herojų likimus ir šiaip patenkina jo smalsumą. Šitaip retarduojant, Filoktetas visiškai įsitikina jaunuolio žodžiais. Pirklio scena (542 ir toliau), viena, sulėtina dramos eigą, o kita,— pagreitina Filokteto pasiryžimą bet koku būdu prisiprašyti Neoptolemą pasiimti jį į laivą. Šita meistriška scena galutinai užbaigia Odisejo planą, kaip apgauti Filoktetą. Atrodo, tikslas pasiektas, reikia tik pasiimti ligonį ir išplaukti. Filoktetas nekantrauja, nes Neoptolemas delsia tariamai dėl nepalankių vėjų. Jaunuolis įeina kartu su ligoniu į jo urvą — tai retardacija. Po choro dainos išėjusį Filoktetą ištinka baisus ligos priepuolis. Veltui mėgina ligonis tvardyti; po ilgų pastangų liga ima viršų, ir Filoktetas užmiega. Ši ligos sukelta retardacija sudaro įspūdingą kontrastą ligonio susirūpinimui kuo greičiausiai išvykti iš Lemno, kad tik nepakliūtų priešui į rankas. Ji buvo reikalinga tam, kad jaunuolis Neoptolemas, pamatęs tokias baisias ligonio kančias, pradėtų labiau bodėtis savo nemoraliu vaidmeniu. Ir štai, praėjus ligos priepuoliui, iškyla nauja retardacija, pakeitusi visą dramatinę situaciją (882 ir toliau). Neoptolemas nedrąsiai, delsdamas pasako ligoniui tiesą. Visas apgaudinėjimo darbas nueina niekais, Filoktetas prakeikia kartu su visais graikais ir Neoptolemą (927 ir toliau). Nuo dabar retardacija eina po retardacijos iki pat epilogo. Neoptolemas galėtų, viską metęs, vykti į Troją arba namo, ir tragedija tuoj baigtųsi. Bet ne, jis ima svyruoti, jam pasidaro dar labiau gaila Filokteto (693 ir toliau). Nežinodamas, ką daryti, jis klausia savo vyrus patarimo, tikėdamasis, kad jie patars pasiimti ligonį ir vykti į Graikiją. Šį pasiryžimą išvykti sutrukdo iš pasalos iššokęs Odisejas (974 ir toliau): jis atima iš Neoptolemo ligonio lanką, ir Neoptolemas nebeišvyksta (retardacija, sutrukdžiusi išvykimą!). Po audringos scenos Odisejas tariamai ruošiasi iškelti, Filoktetą pa-

likti saloje vieną be lanko. Iš tikrųjų šis ketinimas išvykti buvo tik gudriai sugalvota retardacija: Odisėjas tikėjosi, kad ligonis, paliktas be lanko, apsigalvos ir pagaliau sutiks vykti į Troją. Tačiau, paliktas su choru, Filoktetas tik rauda ir pyksta, bet visai nė nemano paklusti Odisėjui. Taigi šis ilgas komas kaip buvo, taip ir liko retardacija (1081—1221 eilutės).

Kitoje scenoje matome besivaidijant Odisėją su Neoptolemu. Jaunuolis, gailėdamasis ligonio, neša jam sugrąžinti lanką, o Odisėjas eina iš paskos ir ginčijasi. Ši scena, kaip žinome, labai gyva, audringa: Odisėjui pasišalinus, Neoptolemas išsišaukia ligonį ir grąžina jam lanką. Odisėjas bando dar kartą sutrukdyti lanką grąžinti, bet per vėlu: ligonis jau taiko Odisėją nušauti, ir tik jaunuolis, pagriebęs už rankos, išgelbsti Odisėją nuo mirties. Vadinas, ir ši scena neduoda jokių rezultatų — ji tik retardoja dramos veiksmo eigą. Ne kitaip yra ir su dar kita scena, kai Neoptolemas, vėl atgavęs ligonio pasitikėjimą, bando jį gerumu prikalbėti, kad vis dėlto tas vyktų į Troją — ir čia tik dar viena retardacija! Visą retardacijų eilę užbaigia netikėtai pasirodęs Heraklis: jis įsako herojui Filoktetui vykti į Troją. Su šia scena baigiasi ši retardacinė tragedija.

Paskutinė Sofoklio tragedija „Edipas Kolone“ taip pat remiasi retardacijomis. Be jų drama greitai baigtųsi: atvykęs į Atėnus, Edipas duotų Tesėjui įvairių nurodymų ir numirtų (arba stebuklingai dingtų). Retardacijos pagyvina, šiek tiek komplikuoja ir labai ištęsia šią dramą. Jos čia mažiau audringos, užtat labai ilgos. Jau choro parodas užima beveik 200 eilučių (116—310 eil.), jis čia neįprastas, gyvas: choristai susirenka į vieną būrį, varo lauk Edipą iš šventos giraitės, teiraujasi, kas jis toks, vėl nori išvaryti iš Atėnų žemės ir t. t. Labai ilga, vadinasi, retardacinė ir Ismenės scena (311—460 eil.); ji tęsiasi ir toliau, iki atvyksta Tesėjas (iki 556 eil.). Tesėjo scena taip pat per ilga, retardacinė. Kaip matome, šių scenų retardacinį pobūdį ypač parodo jų ištęstumai. Kita Kreonto scena (720—1043) yra aiškiai retardacinė, bet, skirtingai nuo ankstyvesnių scenų, ji labai gyva, audringa, panaši į kitų Sofoklio dramų audringąsias retardacines scenas: čia matome ginčus, grasinimus, net fizinės jėgos panaudojimą! Prasidėjusi Kreonto scenoje, ši didžioji retardacija eina toliau: pagrobtyjų Edipo dukterų sugrąžinimas ir du choro stasimai ją nutęsia iki kitos retardacijos — Poliniko scenos (1248 ir toliau). Ši scena taip pat gyva ir audringa: Edipo nenoras pasimatyti su sūnumi, Antigonės maldavimas, sūnaus prakeikimas, pokalbis su Antigone, kuri mėgina perkalbėti Poliniką, brolio išvykimas daro ją panašią į kitų Sofoklio tragedijų audringąsias scenas.

Pagaliau Edipo stebuklinga mirtis taip pat labai ištęsta, retardacinė. Tik užbaigiamųjų raudų jau negalime priskirti retardacijoms.

Kaip matome, retardacijomis remiasi visos mums išlikusios Sofoklio tragedijos.

Mitinio įvykio sulėtinimas kaip tik įgalina poetą sukurti tragediją. Juk „Antigonė“ būtų galėjusi greitai baigtis, bet Sofoklis įvedė Ismenę, veikėjų ginčus (Antigonės — Ismenės, Antigonės — Kreonto, Kreonto — Hemono, Kreonto — Teiresijo), ir pasidarė įspūdinga drama. „Filoktete“ jaunuolio Neoptolemo svyravimai sukelia visą eilę retardacijų. „Edipe Karaliuje“ psichologinis faktorius (Teiresijo atsisakymas sakyti tiesą) pradeda ištisą retardacijų grandinę: Kreonto sceną, Jokastės, Korintos pasiuntinio — taip eina iki atomazgos. Kur mitinis įvykis netiko retardacijai, Sofoklis jį pakeitė, pvz., Ajanto nusižudymą poetas iš nakties perkėlė į dieną.

Plėtodamas retarduotą mitinį įvykį, Sofoklis, kaip jau matėme, panaudoja įvairias retardacijas. Čia galima paminėti vieną labai būdingą šiam poetui retardacijos rūšį — sudvejinimą. Sofoklis sudveжина veikėjus: šalia Antigonės pastato Ismenę, šalia Elektros — Chrisotemidę, šalia Teukro ir Licho — kitus pranešėjus ir kt. Sudvejinamos ir scenos, ir įvykiai: Poliniko palaidojimas, dvi Ismenės—Antigonės ginčo scenos, dvi Elektros—Chrisotemidės vaido scenos, du Antigonės agonai (Antigonės—Kreonto, Hemono—Kreonto) ir kt.

1969, gruodis

РЕТАРДАЦИЯ У СОФОКЛА

Ионас ДУМЧЮС

Резюме

Ретардация является одним из любимых средств драматической техники Софокла. Во всех трагедиях Софокла мы встречаемся с ретардациями, но «Электра» и «Филоклет» отличаются в этом отношении от других трагедий: многократно отложенное узнавание братьев в «Электре» является самой большой и самой рафинированной ретардацией в творчестве Софокла, а «Филоклет» состоит, так сказать, из целой серии ретардаций, сменяющих друг друга. Иногда Софокл прибавляет к ретардации мнимую акселерацию, напр. в «Трахинянках», где посторонний человек впервые приносит радостную весть Деянире, а потом приходит сам вестник Лихас. Таким образом, этот посторонний человек как будто бы ускоряет действие; на самом же деле он ретардирует его.

DIE RETARDATIONEN BEI SOPHOKLES

Jonas DUMCIUS

Zusammenfassung

Die Retardation ist ein beliebtes Mittel der dramatischen Technik des Sophokles. In jeder Tragödie des Sophokles gibt es Retardationen, am meisten jedoch in „Elektra“ und im „Philoktet“: die mehrmalige Aufschiebung der Wiedererkennung in „Elektra“ ist die größte und raffinierteste von allen Retardationen, die wir bei Sophokles antreffen, und der „Philoktet“ besteht sozusagen aus einer langen Reihe der Retardationen, die einander ablösen. Manchmal verbindet Sophokles die Retardation mit einer vermeintlichen Akceleration, indem er eine Szene verdoppelt, so z. B., in den „Trachinierinnen“, wo ein Bürger mit einer frohen Nachricht dem Boten Lichas zuvorkommt: der Bürger retardiert die Handlung, indem er sie zu akcelерieren glaubt!